

András Ferenc

egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem MFTK Antropológia és Etika Tanszék

A tudatlanság fátylán innen és túl

Egy erkölcsi elv és az elvet gyakorlók létszáma közti kapcsolatot mindkét irányból közelíthetjük. Egyrészt megfogalmazható a kérdés, hogy egy erkölcsi elv elterjedése miféle változást idéz elő a világban?

S fordítva, vajon egy elvre milyen hatást gyakorol az elvet vallók létszáma? Az elv szempontjából, annak összefüggéseit, belső koherenciáját tekintve minden bizonnyal érvényes lesz Descartes (1991, 33. o.) megállapítása: „...nehezebben kifürkészhető igazságok dolgában a szótöbbség nem ér semmit, mert sokkal valószínűbb, hogy egy ember akadt az igazságra, mint egy egész nép...” Azaz egy elv helyességének, az elvből levezetett következtetések érvényességének fontos kritériuma, hogy eltekint az elvet vallók szubjektív különbözőségétől, elterjedtségétől. Amilyen mértékben helyességről, érvényességről beszélünk, pontosan olyan mértékben lesz irreleváns az elv népszerűsége-népszerűtlensége.

Egészen más a helyzet a „Mit tegyünk?” kérdés elhangzásának szituációjában. Amikor az elvek normákká, törvényekké, gyakorlati szabályokká alakítása a cél. A mérlegelés pillanatában. Az általános elfogadottság ekkor sem erősíti, az elutasítás pedig nem gyengíti az elv magvát, igazságtartalmát, annál inkább meghatározza hatékonyságát, a rá építendő világ megvalósulásának esélyét.

Egy empirikus kutatás eredménye, amely a népesség adott csoportjainak értékrendjéről rajzol összetett képet, diagnózissal szolgál bizonyos erkölcsi értékek létéről, elterjedtségéről. Kiindulópontot kínál a fenti „Mit tegyünk?” kérdés megválaszolásához. Jelen dolgozatban *Az éghajlatváltozás várható következményei a következő évtizedekben* című projekt *Attitűd, mentalitás, történeti és kortárs alakzatok* almoduljának eredményeit az értékrend felől vizsgálom, etikai szempontból, szűkebben pedig a felelősség kérdéskörére koncentrálok. A projekt összefoglaló kutatási jelentése az értékrend vonatkozásában így szól:

„1.5. Értékrend: A régióbeli népesség körében a kérdőívben 21 felsorolt érték közül a következő ötöt ítélték az 1–6-os skálán a legfontosabbnak: szabadság (5,35), jó közérzet (5,29), környezet óvása (5,27), biztonság (5,18), hagyomány (5,13). A legkevésbé fontosnak tartottak: változatos élet (4,49), gazdagság (4,21), erős állam (4,15), izgalmas élet (3,88), szabályok betartása, (3,91).

[...]

Az említésre méltó eltérések között érdemes megemlíteni, hogy az alapmintához képest a szeretetteljesség a tanítók, a kalandokra készség az egyetemisták, a gazdag képzelet a tanítók, a függetlenség a polgármesterek, a tanárok és a médiaszakemberek, a logikus gondolkodás a tanárok, a polgármesterek és a vállalkozók, a

felelősségteljesség a pedagógusok, a lelkészek, a polgármesterek és a vállalkozók, az együttműködés a tanítók, a lelkészek, a polgármesterek és a médiaszakemberek, a gondoskodás a tanítók és a tanárok körében szerepel jóval nagyobb súllyal. Mindössze három olyan tulajdonság van, melyek a »felnőtt« ágens-csoportokban az alapmintában tapasztalhatónál nagyobb mértékben vannak jelen: a becsületesség (az alapmintában 4,87, az ágensek körében 5,18 és 5,58 között), a felelősségteljesség (4,99 és 5,31-5,58) és az együttműködés (4,93 és 5,19-5,61). Ezek viszont éppen olyan jellemtulajdonságok (és egyben erkölcsi értékek), melyek erősíthetik az ökológiai attitűdöket.” (Kamarás, 2014, 1.5)

A kutatási jelentés sorai bizonyos erkölcsi értékek meglétéről, eloszlásáról tájékoztatnak. A felsorolt értékek, megvalósulásukat és elterjedtségüket tekintve, nem közömbösek az éghajlatváltozás következményeit kezelni, befolyásolni szándékozó döntések vonatkozásában. Nem lehet kétséges, hogy ezek a döntések a gazdasági folyamatokat közvetlen módon érintik. Fogalmazhatunk úgy, hogy a klímaváltozás szélsőséges hatásai következtében született döntések gazdasági döntések, abban az értelemben, hogy a gazdasági döntéseket jellemző kritériumok érvényesek lesznek ezen a területen is. Ezt az összefüggést felhasználva dolgozatomban egy gazdaságetikai modell következtetéseinek érvényességét, tanulságainak hasznosíthatóságát vizsgálom a klímaváltozás okán előállt „Mit tegyünk?” kérdés döntési szituációjában. Érdeklődésem fókuszában, mint jeleztem, a felelősség kérdése áll, különösen abból a szempontból, hogy a döntéshozó felelősségét milyen módon és mértékben minősítik döntésének következményei. A modell bemutatását követően kitérek az empirikus felmérés eredményének néhány konkrét megállapítására. Ennek során az a célom, hogy a válaszadók beszámolóiban felbukkanó összefüggésekben, ellentmondásokban ragadjam meg a modell segítségével feltárható felelősség tartalmi jegyeit.

Etika és gazdaság

Zsolnai László az etikai szempont beemelését látja szükségesnek a komplex döntési helyzetekben. Álláspontja szerint az így kapott többdimenziós értéktérben felelős döntésnek az nevezhető, amikor a felek a legkevésbé rossz lehetőséget választják (Zsolnai, 1998, 154. o.). Vajon a gazdasági döntések komplex döntési helyzetben történnek? Zsolnai szerint igen, alapvetően két ok miatt. Egyrészt a társadalmi szintű gazdasági döntések döntő többsége hosszú távú és jelentős következményekkel jár. Másrészt ezek a következmények a döntéshozókon kívül másokat is érintenek.

Zsolnai célja egy olyan döntéshozatali modell kidolgozása, amely a komplex döntési helyzetekben működtethető. A bemutatott modell előíró jellegű, tehát azt mondja meg, hogy komplex döntési helyzetekben a döntéshozónak miként kell eljárnia, amennyiben felelős döntést kíván hozni. A modell felelősségetikai meghatározó kereteit Zsolnai Hans Jonas (1984) elméletéből meríti. A gazdasági kontextusban zajló döntéshozatal kiinduló modelljét pedig Kenneth E. Goodpaster (1983, 1982, 1990) modellje kínálja.

A modell alapján fókuszba kerülő felelősség-fogalom aszimmetriát fejez ki. Az aszimmetria a cselekvő és a cselekvésben érintett fél között áll fenn: az előbbinek hatalma van az utóbbi felett. Ebben az aszimmetrikus viszonyban Goodpaster két komponensre koncentrál: a racionalitásra és a respektusra. A racionalitás, mutat rá Zsolnai, alapvetően különbözik a hasznosságmaximalizálást hangsúlyozó standard ökonómiai racionalitás felfogástól – s ez bizonyos metafizikai előfeltevések tekintetében is döntő fontosságú lesz. A felelősség másik összetevőjeként megnevezett respektus jól láthatóan kanti örökség. A respektus nem más, mint az a többlet, amelynek révén másokat nem csupán saját céljaink eszközeként kezelünk (Kant, 1991, 204. o.).

Goodpaster érvelése szerint a felelős döntéshozatal a racionalitás és respektus együttes működtetése. Zsolnai ezen a ponton fejti ki a modellel szembeni elégedetlenségét. A respektus ugyanis szükségképpen tételezi a következményelv számbavételét, ám ezen a téren a modell nem kínál útmutatót: „Komplex döntési helyzetekben előfordulhatnak marginális hatások, előre nem látható következmények és a tér-időben távoli hatások. [...] A következményelvű számbavételi mód nehezen tud megbirkózni az előre nem látható következményekkel, a téridőben távoli hatásokat pedig szükségképpen diszkontálja. [...] Ezért a felelős döntéshozatal során szükség van az alternatívák nem következményelvű számbavételére is. Ennek lehetőségét biztosítják az etikai normák.” (Zsolnai, 1998, 156. o.)

Az etikai normák beemelésével Zsolnai jelen idejűvé teszi a jövőben megtörténő következmények morális tartalmát. Az új elemmel egy, a következményelvben megbúvó ellentmondást kíván kiküszöbölni. A következményelv szerint ugyanis (1) kalkulálni kell a jövőben esedékes eseményekkel, ugyanakkor (2) a jövőbeni események a kívánt mértékben nem kiszámíthatóak. Zsolnai első pillanatra sajátos, öszvérjellegűnek tűnő megoldását mindazonáltal valóságos igény kényszeríti ki. Nem arról van szó, hogy a jövő lesz jelen idejű, hanem épp fordítva, a jelen lesz morális értelemben jövő idejű. A fordított megfogalmazás azért nem üres szójáték, mert világosan kifejezi, hogy a jelen konkrétumai, a rendelkezésre álló valóságos világ és a morális értelemben tekintett valóságos világ nem azonos terjedelmű. Az embernek a jelenben van teendője a jövőt illetően, s erre anyagi erőforrásokat kell elkülönítenie. Ezen erőforrások okán válik a jövő a jelen anyagi valóságává.

A döntés meghozatalakor nem a következményekkel kalkuláló, hanem az etikai normákat figyelembe vevő szemléletet nevezi Zsolnai deontikus szemléletnek. Ennek értelmében a döntés során az ágens előtt álló lehetőségek értékét nem a következmények mikéntje, hanem az etikai normáknak való megfelelés határozza meg. Goodpaster modellje ily módon kiegészül egy harmadik dimenzióval, a deontikus szemlélettel. A harmadik komponenssel kiegészített modell alapján a felelős döntéshozó meghatározása így hangzik: „Felelős döntéshozó ezek szerint az, aki igyekszik a szóban forgó normáknak megfelelő, a saját (illetve az általa képviselt szervezet) céljait előmozdító és az érintettekre is tekintettel levő döntéseket hozni.” (Zsolnai, 1998, 156. o.) Mint látható, Zsolnai három változót rögzít, és a változók alapján három értéket: (1) deontikus (normának való megfelelés), (2) instrumentális (célelérési), (3) externális (érintettek köre).

A három változó, valamint az alternatívák követelményeit figyelembe véve a felelős döntéshozatalra vonatkozóan kiszámítási metódus adható meg. Eszerint a felelős döntéshozatal annak az alternatívának a kiválasztását jelenti, amelyik leginkább megfelel a célok, a normák és az érintettek által együttesen támasztott követelményeknek (Zsolnai, 1998, 157–159. o.).

A maximin szabály

A kiszámítási metódus Zsolnai által használt szabálya a maximin szabály. A maximin szabály szerint amennyiben a jövőbeni körülmények befolyásolása az ágens hatókörén kívül esik, akkor azt az alternatívát kell választania, amelyben a körülmények legrosszabb alakulását tételezve a legnagyobb a várható előnyök mértéke. Ezt fejezi ki a maximin: maximum minimorum – a legkisebbek legnagyobbika. A felelős döntéshozatal végül is nem más, mint az instrumentális, a deontikus és az externális értékek közötti optimális kompromisszum létrehozása.

A maximin szabályt Zermello, Neumann, Morgenstern munkáit követően John Rawls tette ismertté a filozófiai köztudatban: „A szabály arra irányítja a figyelmet, hogy melyik a javasolható cselekedetek közül a legrosszabb, ami megtörténhet, hogy ennek fényében

döntünk.” (Rawls, 1997, 192. o.). Ami azonban a jelenlegi szempontomból különösen fontos, az Rawls arra vonatkozó megjegyzése, mely szerint a szabály alkalmazási körét három vonás jellemzi. Az első az, hogy a szabály nem veszi figyelembe a lehetséges körülmények valószínűségét. A valószínűségek felbecslése ugyanis bizonytalan, s ez elegendő ok a kételkedésre a valószínűségi számításokban. A második vonás, hogy az ágens a legkisebb nyereséggel kalkulál, azaz nem törődik a legkisebb nyereségen túli további, esetlegesen elnyerhető kedvező dolgokkal. Ez ugyanis olyan kockázattal jár, amelyet nem éri meg vállalni. Implicit módon ez azt fejezi ki – s ez már a harmadik jellegzetesség –, hogy az elvetett alternatívák mindegyikének vannak teljesen elfogadhatatlan eredményei. A három vonás együttes hatása azt indokolja – állítja Rawls –, hogy az ágens lehetőleg tekintsen el a valószínűségektől, mivel azok feltételezett becsléseken alapulnak.

A tudatlanság fátylán túl

Mint jeleztem, a három vonás nem a maximin szabályt, hanem azokat a helyzeteket jellemzi, melyekre a szabályt alkalmazzuk. Rawls az eredeti helyzetre vonatkoztatja a szabályt, melyben a tudatlanság fátylának kritériuma zárja ki a valószínűséggel való kalkulációt. A tudatlanság fátyla éppen azt fejezi ki, hogy nem lehet semmiféle olyan információ a birtokunkban, amelyre valószínűségi becslést alapozhatnánk. Fontos kiemelni, hogy bármely tett következményeinek ismeretére vonatkozó bizonytalanság a tudatlanság egy speciális esete. Rawls modelljében hangsúlyos szerepet kap a tudatlanság vállalása. A társadalmi berendezkedést szabályozó elvek elfogadási folyamatának sarkalatos kritériuma, hogy az érintett felek lemondjanak bizonyos ismeretekről annak érdekében, hogy

az elvekre vonatkozó választásuk elfogulatlanak minősülhessen. Olyan fajta pozíció elfoglalásról van tehát szó, amely feltétele az igazságosság kialakításának. A következmények ismeretének hiánya ezzel szemben nem vállalás kérdése, hanem adottság. Nem arról van szó, hogy az ágens tudhatná, hogy mi lesz a következmény, de a helyes modell kiépítése érdekében lemond a tudásáról, hanem arról, hogy a jövő eseményei szükségképpen és tőle teljesen függetlenül a homályban rejtőznek.

A jövőről való gondoskodás felelőssége a jelen cselekvési terében áll. A helyes jövőkép kialakítása tekinthető minden bizonnyal az első lépésnek abba az irányba, amely környezetünk megóvásához, az ökológiai problémák eredményes kezeléséhez vezet. Vajon kinek a felelőssége a helyes jövőkép kialakítása? S egyáltalán, miben áll egy jövőkép léte, kézzelfogható valósága?

Ahogy fentebb fogalmaztam, Zsolnai álláspontja szerint a respektus szükségképpen megköveteli a következményelv számbevételét. Az etikai szempont beemelésének az a célja és feladata, hogy a modellben valamilyen módon kezelni tudja a jövő idejű eseményeket, a következmények mentén megszülető tényezőket. Láthattuk, hogy Rawls az információ hiányára hivatkozva kiküszöböli ezt a szférát, vagyis érvelése

szerint a kielégítő minimum elfogadása mindig is elsőbbséget élvez a jövő homályában rejlő, bizonytalan, s éppen ezért kockázatos többlet vállalásával szembe. Lépünk egy lépéssel közelebb ehhez a jelen s jövő kettéválasztására épülő, s az így kapott két világhoz való hozzáférés esélyeit érintő problémához. Könnyen belátható, hogy Zsolnai modelljében a respektus nyomán megszülető, másokkal szembeni felelősség kérdésköré-

nek tárgyalására, a felelősség értékelésére, megállapítására annál kevésbé van módunk, minél inkább kiüresítjük az ezt lehetővé tévő információk halmazát. Amennyiben Rawls sorait úgy olvassuk, hogy információ hiányában nincs módunk megismerni a jövőben felbukkanó körülményt, akkor tetteink következményének felelősségével szemben epokhét kell gyakorolnunk, azaz fel kell függesztenünk ítéleteinket. Ez Zsolnai morális szempontjából mindenképpen tarthatatlan. Úgy tűnik, Rawls imént értelmezett modellje nem alkalmas a következményelv kiküszöbölésével előállt helyzet kezelésére.

Siker és igazolás

Fentebb úgy fogalmaztam, hogy az etikai normák beemelésével Zsolnai jelen idejűvé teszi a jövőben megtörténő következmények morális tartalmát – a jövőben bekövetkező eseményekre összpontosítva az embernek a jelenben van teendője. A tett és következménye relációban a tett és a következmény nem azonos időpontban megtörténő események, a relációt értékelő személy az eltérő időpontokban eltérő ismeret birtokában van. A tett pillanatában kizárólag a várható következmény ismeretéről beszélhetünk, s nem a megtörténtről. Morális szempontból ennek az evidenciának döntő a jelentősége. Mindenekelőtt nem lesz érvényes „a siker igazol” elv. Amennyiben az ágens a tett pillanatában rendelkezésre álló legjobb tudása szerint cselekedett, akkor morális szempontból irreleváns a következmény pozitív vagy negatív mivolta. Egy felelőtlenül végrehajtott tettet éppen úgy nem igazol következményének esetleges sikere, mint ahogyan egy körütekintő, felelős döntést morálisan nem rombol valamely kiszámíthatatlan, balszerencsés következménye.

A felelősség megállapításának alapját a tett pillanatában meglévő cselekvési hatókör biztosítja, s nem a cselekvés utáni következmény valósága. A felelősség szempontjából nem az lesz a kérdés, hogy bekövetkezett-e az, ami bekövetkezett, hanem az, hogy az ágens megtett-e mindent annak érdekében, hogy bekövetkezzen, vagy ne következzen be az, ami bekövetkezett.

Könnyen belátható, hogy az imént vázolt Rawls-féle modell és Zsolnai megoldása nem abban különbözik, hogy amíg Rawls elutasítja, addig Zsolnai engedélyezi a jövő idejű esemény szerepét egy döntési helyzet kalkulációjában. Az, hogy Zsolnai nem mond le a következményekkel való kalkulációról, nem jelenti szükségképpen azt, hogy szerepet szán a jövő bármilyen értelemben vett valóságának. Az etikai dimenzió ugyanis nem a jövő, hanem a jelen része. A jövőről való gondoskodás a jelen feladata, s a deontikus szemlélet ennek struktúráját hivatott feltárni.

Jövőkép

Az éghajlatváltozás várható következményeit kutató projekt átfogó kérdése a „Mit tegyünk?”. Mit tegyünk az ökológiai problémák mentén előállt helyzetben a rendelkezésre álló tudásunk és erőforrásaink birtokában? S bármit is teszünk, miben áll a felelősségünk? Az elmondottak alapján egyértelműnek tekinthető, hogy a Zsolnai által javasolt deontikus szemlélet beemelése a társadalom egészét érintő döntéshozatalba nem értékelhető üres és haszontalan moralizálásként. A deontikus szemlélet olyan hatásmechanizmus létrehozását segíti, amely az egyéni és közösségi élet makro- és mikroszintjeit egyaránt és döntő módon befolyásolja. Zsolnai gazdaságetikai modellje az etikai hangsúly apropóján tesz szert erre az átfogó mértékű jelentőségre.

Fentebb úgy fogalmaztam, hogy az embernek a jelenben van teendője a jövőt illetően, melyre anyagi erőforrásokat kell elkülönítenie, s ezen erőforrások miatt válik a jövő a jelen anyagi valóságává. A jövőről való gondoskodás felelőssége a jelen cselekvési terében áll. A helyes jövőkép kialakítása tekinthető minden bizonnyal az első lépésnek abba az irányba, amely környezetünk megóvásához, az ökológiai problémák eredményes kezeléséhez vezet. Vajon kinek a felelőssége a helyes jövőkép kialakítása? S egyáltalán, miben áll egy jövőkép léte, kézzelfogható valósága? Ez utóbbi kérdés megválaszolásakor első helyen kell említeni mindazokat a szabályozó tényezőket, a nevelési elvektől az előírásokon át egészen a nemzeti-nemzetközi törvényekig, amelyek iránymutatóak az emberi lét cselekvési terében. Kulcsfontosságú továbbá azoknak a mechanizmusoknak a létrehozása, amelyek biztosítják az irányelvek működési hatékonyságát. A szabályok létrehozása és betartása-betartatása tekinthető tehát a két alapelemnek, s mint láthattuk, mindezek nem pusztán formai követelmények, hanem ezeken keresztül válik a jövőkép a jelen anyagi valóságává.¹

Kinek a felelőssége ennek kialakítása? Vessünk egy pillantást az empirikus kutatás summájára, a felmérés ilyen összegző képet rajzol a jövőkép jelenbeli valóságáról:

„Az ökológiai problémák globális érzékelésében szakértelmükre támaszkodva a tanárok, erkölcsi felelősségérzetüktől vezérelve pedig a lelkészek jeleskedtek. A regionális ökológiai problémákat környezetmérnök szakos egyetemisták és a biológia- és földrajztanárok mellett a tanítók észlelték legélesebben. Leginkább tájékozottak az egyik szakember csoport, a biológia- és a földrajztanárok bizonyultak. A döntési és cselekvési lehetőségek felismerésében a két pedagógus csoport mutatkozott legfogékonyabbnak, legkevésbé pedig az egyetemisták és a polgármesterek. Az ökológiai felelősségvállalás tekintetében a lelkészek bizonyultak leghatározottabbaknak. A beavatkozás és cselekvés dimenzióban a tanítók voltak a legnyitottabbak és egyben legaktívabbak.” (Kamarás, 2014, Bevezető)

Látható, hogy az összefoglaló nem pusztán a problémáról szóló ismeretek meglétéről tudósít, hanem a felelősségvállaláson keresztül a cselekvéseket illetően is különbséget mutat az egyes társadalmi csoportok között. Ez a két tényező szervesen kapcsolódik a fentebb említett két alapelemhez, a szabályok létrehozásához és betartása-betartatásához. Tekintsük az első, hogy mennyire elmélyült ismeretek alapján alakítanak az egyes csoportok az ökológiai jövőképet. A kép nem túl rózsás: „A szaktanároknak 70, a tanítóknak 65, a polgármestereknek 60 százaléka olvas bármiféle szakirodalmat, a médiaszakembereknek csak 45 százaléka.” (Kamarás, 2014, 1.2) S mindez ennek fényében válik ellentmondásossá: „A környezet megóvása 5,33 és 5,64 közötti értékekkel valamennyi ágens-csoportban az első helyen szerepel.” (Kamarás, 2014, 1.5) Az értékrend hierarchiájában egy olyan elem kap vezető szerepet, amelyhez tettekben megragadható ismeret-szerzési folyamat csekély mértékben társul.

Vajon egy empirikus kutatási eredmény milyen módon informál bennünket a felelősségvállalás mértékéről? Az alapvető összefüggést kétségkívül annak összevetéséből olvashatjuk ki, miszerint az ágens értékrendje és az értékrend egyes elemeire vonatkozó tudásszintje miképpen alakul. Ez utóbbi megítélésében kulcsfontosságú azoknak a szereplőknek, szerepeknek az állapota, amelyek közreműködnek a tudás megszerzésében. Figyeljünk meg egy felelősségvállalási folyamatot az eddigi érvek nézőpontjából!

Amennyiben össztársadalmi szinten kívánunk egy problémát megoldani, akkor a kezdet nyilvánvalóan magának a problémának a felismerése lesz. A felmérés arról tanúskodik, hogy ez a mozzanat lezajlott: „A régióbeli állandó népességben a legkomolyabbnak tekintett világprobléma egyértelműen a globális felmelegedés (2.56)”. (Kamarás, 2014, 2.1) A felismerés morális súlya azonban megkérdőjelezhető, mivel a megkérdozetett jelentős százaléka a problémát a jelenből a jövőbe vetíti, vagyis eltávolítja a cselekvési teréből:

„Abban a tekintetben, hogy mennyire aktuális probléma az éghajlatváltozás, már jelentősebbek a különbségek. Míg a régióbeli állandó népesség 53 százaléka véli úgy, hogy már elkezdődött a folyamat, a tanítóknak csak 38, a vállalkozóknak 43 százaléka gondolja így, az egyetemistáknak viszont 68 százaléka. Míg az ágens-
sekhez képes valamivel idősebb alapminta tagjainak csak 6 százaléka gondolja úgy, hogy életükben még nem fog problémát okozni, ezzel szemben az ágens-
nek 10–30 százaléka, legnagyobb arányban a médiaszakemberek (30 százalék), legkisebb arányban a lelkesek és a polgármesterek (15–15 százalék) körében.”
(Kamarás, 2014, 2.3)

Az imént bemutatott modell egyértelműen kiköti, hogy a felelősség és a cselekvési hatókör egymástól elválaszthatatlan kategóriák. Ellentmondó egy olyan hozzáállás, amely egyszerre fejez ki egy probléma vonatkozásában tennivalót és tehetetlenséget.

A probléma felismerését követi egy olyan jövőkép kialakítása, melynek deontikus elvekre épülő szabályrendszere meghatározza a megoldáshoz szükséges erőforrásokat. Ezek az erőforrások pontosan olyan mértékben hasznosulnak, amilyen mértékű a rájuk épülő intézmények, programok, az ott dolgozó szakemberek munkájának hatékonysága. Egy jövőkép megvalósulása végül is nem más, mint a problémát előidéző tényezők célszerű megváltoztatásának folyamata. Vagyis nem beszélhetünk sem probléma-felismerésről, sem azt megszüntető szándékról mindaddig, amíg helyes tudásban, a tudás megszerzését lehetővé tévő, jól működő struktúrákban (iskola, média, szakirodalom), a helyes ismeret alapján létrehozott cselekvési tervekben s a tervek alapján végrehajtott tettekben rá nem tudunk mutatni valóságukra. Rendelkeznek-e a megkérdoztetek helyes ismerettel, s hogyan viszonyulnak az ismeretet biztosító forrásokhoz?

„Az ágens-csoportok közül legtájékozottabbnak a tanárok, eléggé tájékozottnak a tanítók és a polgármesterek bizonyultak. Az, hogy ebben a tekintetben a médiaszakemberek kevésbé tájékozottak, mint a pedagógusok és a polgármesterek, talán e témával kapcsolatos gyenge motiváltságukkal és affinitásukkal magyarázható. Még ennél is nehezebben magyarázható az, hogy a környezetmérnök egyetemi hallgatók jóval kevésbé informáltak és informálódnak, mint a tanítók meg a biológia- és földrajztanárok. Esetükben a motiváció-hiány mellett az egyetemi oktatás gyengén motiváló szerepével is számolni lehet.” (Kamarás, 2014, 4.4)

Felelősségvállalás szempontjából a legmélyebb ellentmondás akkor jelentkezik, amikor az ágens saját értékrendjének első helyezettjével szemben vall teljes tehetetlenséget:

„A kifejezetten fatalista választ (»akárhogy is élünk, a sors akarata ellen nem tehetünk semmit, a dolgok menetén változtatni nem tudunk, nincs mit tennünk«) az alapminta tagjai valamivel inkább elfogadják, mint elutasítják (3,57).” (Kamarás, 2014, 6.3)

A felelősségvállalási folyamat másik fontos eleme a helyes ismeretek alapján létrehozott szabályrendszer, annak működtetése, betartásának ellenőrzése. Nevezhetjük ezt a problémamegoldás egyfajta intézményesülésének. Habár az empirikus kutatás kitér annak vizsgálatára, hogy milyen eszközökkel látnák a megkérdoztet szereplők a célok elérését, a szabályrendszer működtetésének hiteles értékelésére úgy nyílna mód, ha a megszületett társadalmi-állami rendelkezéseket és végrehajtásuk hatékonyságát vizsgálnánk meg. Ez utóbbiról jelen kutatás során nem zajlott adatgyűjtés, márpedig csakis a felelősségvállalási folyamat egészéről alkotott kép segítségével szerezhetünk kielégítő tudást az ökológiai problémákra vonatkozó morális állapotról. Az eddigi

eredményekből kiemelt ellentmondások alapján mindazonáltal úgy tűnik, hogy az empirikus adatok sokkal inkább szólnak a felelősségvállalási folyamat hiányáról, semmint hatékony működéséről.

Zárszó

Dolgozatomban a felelősségvállalás kérdéskörét vizsgáltam egy a Pannon Egyetemen lezajlott konkrét kutatási program apropóján. A kiinduló keretet Zsolnai gazdaságetikai modellje nyújtotta. Zsolnai célja egy olyan döntéshozatali modell kidolgozása volt, amely a jövőbeli következményekkel nem kalkulál, morálisan mégis tartható pozíciót eredményez. Ennek lehetőségét biztosítja a deontikus szemlélet szerepeltetése. Amellett érveltem, hogy ez a lépés a döntési pillanat és a cselekvési tér jelenidejének kitüntetett-ségét eredményezi, mivel az etikai dimenzió nem a jövő, hanem a jelen része.

Dolgozatom második felében azokat a kritériumokat kerestem, amelyek révén jogosultakká válunk a felelősségvállalás valóságáról beszélni. A problémára vonatkozó tudás megszerzése, a helyes ismeret alapján megalkotott szabályrendszer és annak működtetése került így fókuszba. Az empirikus kutatás néhány részletének kiragadásával, szembeállításával azt kívántam megmutatni, hogy a vázolt modell segítségével miként különíthető el egymástól a szó és a tett, vagyis az értékek kimondása-vallása és az elköteleződések valósága.

Irodalomjegyzék

- Bücheler, H. (1991): *Keresztény hit és politikai ész*. Egyházforum, Budapest–Luzern.
- Descartes, R. (1991): *Értekezés a módszerről*. Kosuth Könyvkiadó, Budapest.
- Goodpaster, K. E. (1983): The Concept of Corporate Conscience. *Journal of Business Ethics*, 1. sz.
- Goodpaster, K. E. (1990): Pascal and Corporate Conscience. *Strategic Direction*, November.
- Goodpaster, K. E. és Matthews, J. B. (1982): Can a Corporation Have a Conscience? *Harvard Business Review*, January–February. (Magyarul: uók: Lehet-e a vállalatnak lelkiismerete? In: Kindler József és Zsolnai László [1993, szerk.]: *Etika a gazdaságban*. Keraban Kiadó, Budapest. 118–134.)
- Jonas, H. (1984): *The Imperative of Responsibility*. University of Chicago Press, Chicago.
- Kamarás István (2014, megjelenés alatt): *Régióbeli ágensek éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjei*. Kutatási jelentés.
- Kant, I. (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése; A gyakorlati ész kritikája; Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest.
- Rawls, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris, Budapest.
- Zsolnai László (1998): A felelős gazdasági döntéshozatal modellje. *Közgazdasági Szemle*, 45. február. 154–162.

Jegyzet

¹ A jövőkép és megvalósulása elgondolás párhuzama jelenik meg Kamarás zárszavában: „...a társadalom humanista reformjához nélkülözhetetlen a társadalmi-politikai cselekvést irányító »alkotó etika«, melyet

egyaránt jellemzi egyfelől a realitásérzék, vagyis a mindenkori terepviszonyok figyelembe vétele, másfelől az utópia-horizont (Bücheler, 1991).” (Kamarás, 2014, 8. Összegzés)